

Medzi mierom a vojnou: Maďarsko v rokoch 1944 až 1945 z pohľadu bežných ľudí

Historiografický prehľad

Gusztáv Kecskés D.

Abstract:

KECSKÉS D., Gusztáv: Between Peace and War: Hungary in 1944-1945 – Bottom View. A Historiographical Survey.

The appreciation of the year 1945 began almost immediately after the war, and lasts until today, while generating strong tensions in both public life and historiography in Hungary. Debates concerning the politics of memory were crystalized especially about the question if 1945 represented a liberation (of the German yoke) or an occupation (by the Soviets). Recent research, of which this contribution summarizes the results, has considerably enriched the literature with new points of view on the intermediate period of 1944 – 1945. The new historical projects are interested, by inclusion of unexploited sources so far (memories of the daily people, accounts of the survivors of the deportation, letters of the prisoners of war etc.) to the experiences and strategies of the individuals and various groups during the war and the subsequent post-war period which was moving towards the establishment of a communist dictatorship.

Keywords: Hungary, historiography, post-war society, World War II, strategies of survival

Hodnotenie udalostí roku 1945 sa začalo prakticky ihneď po vojne a trvá podnes. Doposiaľ neprestáva vyvolávať napätie a vyhrotené vášne tak v maďarskom verejnom živote, ako aj v historiografii. Diskusie týkajúce sa politiky pamäti sa vyvinuli predovšetkým v súvislosti s otázkou, či rok 1945 znamenal oslobodenie (spod nemeckého jarma) alebo skôr okupáciu (Sovietskym zväzom). V mojom príspevku sa pokúsím zodpovedať nasledujúce otázky:

Ako jednotlivci vnímali chaotické časy vojny a povojnového obdobia? Ako prežitie udalosti ovplyvnili ich postoje, svetonázor a identitu? Aké individuálne a skupinové stratégie sa vyvinuli v reakcii na tieto výzvy?

Historický výskum daného obdobia komplikujú viaceré faktory. Kolektívna historická pamäť maďarského obyvateľstva je poznačená neobyčajne vysokým napätím: z traumatických skúseností konca druhej svetovej vojny a nasledujúceho obdobia – vrátane násilných činov spáchaných okupačnou Červenou armádou a deportácií státisícov ľudí do Sovietskeho zväzu – sa za desaťročia trvania komunistickej diktatúry stali tabuizované témy. Vládna politika po roku 1948 predpísala jedinú koncepciu historickej pamäti, podľa ktorej Sovietsky zväz zohral výlučne úlohu osloboditeľov.¹ Každoročné rituálne oslavy štvrtého apríla, teda „oslobodenia“ Maďarska v roku 1945, mali ako najväčší oficiálny sviatok túto

¹ CSIKÓS, Gábor – KISS, Réka – KOVÁCS, József Ö. (ed.) *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest : MTA BTK; NEB, 2017, s. 7-8.

konceptiu zdôrazňovať. V súvislosti so sovietskou okupáciou väčšiny územia strednej a východnej Európy vnímal nielen Západ, ale aj historici všetky tieto krajiny už v roku 1945 ako homogénny celok. Ignorovali ich špecifické charakteristiky a rôzne historické tradície. Hodnotenie obdobia rokov 1945 až 1949 historikov stále rozdeľuje.²

Až do prelomu rokov 1989 – 1990 prístupy historikov boli zásadnou mierou určované politickými zreteľmi. Vykryštalizovali sa dve základné koncepcie. Zástancovia prvej vychádzajú z toho, že rok 1945 znamenal začiatok demokratickej obrody, ktorú zničilo uchopenie moci komunistami. Pozitívne hodnotia zánik horthyovského režimu (napríklad prerozdelenie veľkostatkov), ktorý umožnil väčšiu sociálnu mobilitu.³ V tejto koncepcii rozlišuje Zsombor Bódy dva výklady. Prívrženci prvého vidia šance na rozvoj demokracie v zápase antikomunistických síl. Podľa nich túto možnosť prekazili vonkajšie sily (obzvlášť sovietska vojenská prítomnosť).⁴ Zástancovia druhého výkladu tvrdia, že v rozvoji demokracie zohrali jasne pozitívnu úlohu ľavicové sily vrátane komunistov. Aj oni tvrdia, že príčinou prerušenia tohto procesu bol vonkajší faktor, podľa nich však týmto faktorom bola studená vojna.⁵

Podľa druhej koncepcie predstavujú roky 1945 až 1948 len nástupnú fázu komunistickej diktatúry, počas ktorej vedenie komunistickej strany uskutočňovalo scenár vopred pripravený Moskvou.⁶ Táto debata odráža politický diskurz doby: niektoré spoločenské skupiny a organizácie predstavuje v pozitívnom svetle ako „nositeľov nádeje“; zatiaľ čo iné charakterizuje ako „potenciálne zdroje nebezpečenstva“.⁷ V štúdiu uverejnenej koncom roku 1945 samotný István Bibó predpokladal, že povojnová koalíčná vláda bude pôsobiť dlhodobo, čím sa vytvorí predpoklad na vznik „tretej demokratickej cesty“.⁸

Pokiaľ ide o „náboženské kontroverzie“ v súvislosti s rokom 1945, ktoré sa oživilo po zmene režimu, György Litván zdôraznil význam historických výskumov a propagáciu ich výsledkov v spoločnosti.⁹ Nové výskumy politických dejín po

2 PALASIK, Mária. *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944 – 1949)*. Budapest : Országgyűlés Hivatala, 2017, s. 10.

3 BÓDY, Zsombor. Két totalitarizmus között? Az 1945 – 48-as évek. In *Kommentár*, 2008, č. 3, s. 61.

4 CSICSERY-RÓNAY, István – CSERENYEY, Géza. *Koncepciók per a Kisgazdapárt szétzűzésára, 1947*. Budapest : 1956-os Intézet, 1998; GÁBOR, Róbert. *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen*. Budapest : Századvég, 1999. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

5 HUSZÁR, Tibor. Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In *Bibó István: Válogatott tanulmányok*, 3. Budapest : Magvető, 1986, s. 385-535. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

6 UNGVÁRY, Krisztián. Magyarország szovjetizálásának kérdései. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest : Osiris, 2002, s. 279-308. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

7 BÓDY 2008, s. 61.

8 BIBÓ, István. A magyar demokrácia válsága. In *Valóság*, 1945, č. 4, október – december, (dostupné online) <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/167.html>. Citované podľa BALOGH, Róbert. Dezső, a diktátor. Élelmiszerellátás és a vidék-város viszony a második világháború után: a tiszántúli sertésgazdaság példája. In BARTHA, Eszter – BEZSENYI, Tamás (ed.) *Egy másik Kelet-Európa: Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére. Kelet-Európai Tanulmányok*, 8. Budapest : ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2017, s. 173.

9 LITVÁN, György. Újrakezdés, szakítás és folytonosság Magyarországon (1945 – 1948). In GLATZ, Ferenc (ed.) *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1993, s. 269-276. Citované podľa BÓDY, Zsombor – HORVÁTH, Sándor (ed.) *1944/1945: társadalom*

roku 1990 sa skôr prikláňajú v prospech druhej koncepcie, teda „predurčenej“ evolúcie. Podľa Györgya Gyarmatiho bola dominancia Maďarskej komunistickéj strany (Magyar Kommunisták Pártja) – napriek prvotnej úlohe Nezávislej malorolníckej strany (Független Kisgazdapárt) – inštitucionalizovaná už v roku 1946.¹⁰ László Borhi po analýze vzájomného pôsobenia veľkých mocností na území Maďarska dospel k záveru, že v Maďarsku prevládala diktatúra Spojeneckej kontrolnej komisie, teda sovietska nadvláda, už v roku 1945.¹¹

Najnovšie výskumy, ktorých niektoré závery predkladám, zásadnou mierou obohatili literatúru o nové pohľady na prechodné obdobie rokov 1944 – 1945.¹² Nové historické výskumy sa zaujímajú o skúsenosti jednotlivcov a zoskupení počas vojny a v provizórnom nadchádzajúcom období, ktoré sa v Maďarsku vyvíjalo smerom k nastoleniu komunistickéj diktatúry. Pracujú s doposiaľ nepreskúmanými zdrojmi (napr. spomienky bežných ľudí, osobné denníky, *Historia Domus*,¹³ vnútorná korešpondencia cirkví, správy ľudí, ktorí utiekli z deportácií, listy vojnových zajatcov). Neskúmajú len roky 1944 – 1945, ale „vojnové obdobie“ v širšom slova zmysle od konca tridsiatych rokov po koniec rokov štyridsiatych. Tieto výskumy identifikujú viaceré dôležité tendencie, ktoré sa začali už pred druhou svetovou vojnou a ktorých kontinuita sa po roku 1945 neprerušila, hoci v nich môžeme pozorovať isté zmeny (napr. v pláne štátnej správy prerozdelenia bytov).

Na lepšie porozumenie politického a ekonomického kontextu vymenujem niektoré skutočnosti charakteristické pre Maďarsko na prelome rokov 1944 – 1945.¹⁴ Od augusta 1944 do apríla 1945 bolo územie Maďarska dejiskom vojenských operácií. V dôsledku bojov, ako aj skazy národného majetku nemeckými jednotkami, Stranou šípových krížov (Nyilaskeresztes Párt), ale tiež rekvizícií sovietskymi a rumunskými jednotkami, stratilo Maďarsko ekvivalent päťnásobku celkového národného príjmu z roku 1938 a 40 % majetku štátu. Okolo 60 % infraštruktúry – cesty, železnice, mosty, garáže a železničné depá – ako aj tretina budov, boli zdemolované. V priebehu druhej svetovej vojny sa maďarská po-

a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, s. 7-8.

¹⁰ GYARMATI, György. A parlamentarizmus korlátai és annak következményei az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenységére. In *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944 – 45.* Budapest : Politikatörténeti Alapítvány, 1995, s. 152-170; GYARMATI, György. Harc a közigazgatás birtoklásáért. In *Századok*, 1996, č. 3, s. 497-572. Citované podľa BALOGH 2017, s. 174.

¹¹ BORHI, László. *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the Soviet Union and the United States.* Budapest; New York : Central European University Press, 2004. Citované podľa BALOGH 2017, s. 174.

¹² Odvolávam sa najmä na dve zbierky štúdií: BÓDY – HORVÁTH 2015 a CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017. Zvlášť chcem upozorniť aj na význam výskumov Tamása Starka o deportáciách do ZSSR a výskumy Andrey Petóovej o znásilneniach spáchaných sovietskymi vojakmi v rokoch 1944 – 1945.

¹³ *Historia Domus* je v rímskokatolíckej cirkvi zaužívaný latinský termín pre knihu vo forme denníka, ktorý zvyčajne viedol kňaz o udalostiach vo farnosti alebo v kláštore. Nezachytávala striktnie iba historické udalosti, ale aj subjektívne komentáre.

¹⁴ V tejto časti textu som sa opieral o prácu TÓTH, István György (ed.) *Mil ans d'histoire hongroise. Histoire de la Hongrie de la Conquête jusqu'à nos jours.* Budapest : Corvina-Osiris, 2003, predovšetkým o nasledujúce kapitoly: ROMSICS, Ignác. L'époque Horthy – (1920 – 1944/45), s. 545-597 ; GYARMATI, György. La Hongrie de la Deuxième Guerre mondiale jusqu'à nos jours – (1944/45 – 2000), s. 601-681. Pozri aj: PALASIK, Mária. *Chess Game for Democracy. Hungary between East and West, 1944 – 1947.* Montreal : McGill-Queens's University Press, 2011. Najmä kapitola 2 : The Transition Period: From War to Peace, s. 8-46.

pulácia, ktorá pôvodne predstavovala 14,5 milióna obyvateľov, znížila o 6,5 %, teda o 900 tisíc osôb (z toho takmer pol milióna židov). Pokiaľ ide o Budapešť, na vytvorenie predstavy o krutosti bojov a množstve mŕtvych stačí spomenúť, že v pamätiach nemeckých účastníkov bojov sa Budapešť často označuje za druhý Stalingrad. Hlavné mesto, ktoré sa na dva mesiace zmenilo na dejisko pouličných bojov, sa ocitlo prakticky v troskách. Z iniciatívy a s pomocou Sovietskeho zväzu bolo 22. decembra 1944 v Debrecíne zvolené dočasné Národné zhromaždenie. Komunistická strana, ktorá podľa vlastných odhadov disponovala len tromi tisíckami členov, v ňom bola zastúpená takmer 40 % poslancov. Na západe krajiny boje trvali ešte niekoľko mesiacov a agónia vlády Ferenc Szálasiho, ktorý sa ukrýval na území Rakúska, sa predĺžila až do konca marca 1945.

Provizórna maďarská vláda podpísala zmluvu o prímerí 20. januára v Moskve. Prímerie určilo politické, vojenské a ekonomické rámce spoločenských zoskupení a jednotlivcov až do parlamentných volieb 4. novembra 1945 a do podpísania mierovej zmluvy v Paríži 10. februára 1947. Tá do závažnej miery obmedzila reálnu suverenitu štátu, pretože – takisto ako v prípade iných porazených krajín – ustanovila v Maďarsku Spojeneckú kontrolnú komisiu, ktorá mala dozerať na dodržiavanie a správne uplatňovanie zmluvy.¹⁵ Komisii v Maďarsku predsedal sovietsky maršal Kliment Jefremovič Vorošilov, ktorý niekoľkokrát zakázal zvolanie dočasného Národného zhromaždenia, hoci zmena režimu si vyžadovala čo najrýchlejšie riešenie základných otázok fungovania štátu. Zmluva uložila Maďarsku obrovské vojnové reparácie, ktoré dosahovali výšku 30 % hrubého národného produktu z rokov 1945 a 1946.

Reorganizácia administratívy znamenala veľmi protichodný proces. Na územiach, ktorými prechádzala frontová línia už na jeseň 1944, sa bez pôsobenia parlamentu a vlády striedali medzivládia rôznych lokálnych orgánov – nazývaných „národné komisie“. Boli to fóra, ktoré mali za cieľ politickú reorganizáciu a zároveň plnili administratívnu úlohu. Novú políciu ihneď od jej založenia ovládla komunistická strana.

Ako na všetky tieto zásadné zmeny reagovali jednotlivci? Keďže zatiaľ nemáme k dispozícii celkový pohľad spracovaný v monografiách, pokúsim sa zhrnúť niektoré výsledky prebiehajúcich výskumov. Sústredme sa najskôr na otázku násilia v Maďarsku a na to, ako ho vnímali obeť a svedkovia.

Gergely Kunt na základe osobného denníka osemnásťročného dospievajúceho dievčaťa pochádzajúceho z katolíckeho prostredia strednej spoločenskej vrstvy skúmal vplyv protizidovských rasových zákonov, vplyv deportácií a teroru Šípových krížov.¹⁶ Autor paralelne skúmal viacero ďalších podobných denníkov, ktoré dobre odrážajú stereotypy a reakcie rodinného prostredia. Vo všeobecnosti

15 CSEH, Gergő Bendegúz – VIDA, István (ed.) *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary*. Budapest : MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000.

16 KUNT, Gergely. A nyilasterror hatása egy kamaszlány elítéleteire. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 35-52. Pozri KUNT, Gergely. The Self-Reflexive Anti-Semitism of a Young Hungarian Woman during and after World War II (1940 – 1947). In *Holocaust. Study and Research*, 2015, č. 8, s. 59-80.

títo mladí ľudia (ktorí sa považovali za kresťanov) považovali diskriminačné zákony proti židom a zakladanie get za oprávnené opatrenia, ktorých cieľom bolo vo vlastnom záujme židov ich vydelenie zo spoločnosti. To spôsobovalo rozšírené presvedčenie, že „maďarskí kresťania“ žijú pod nadvládou židov. Ale teror, ktorý strana Šípových krížov po tom, ako sa v októbri 1944 dostala k moci, ako aj správy o príšerných masakroch v budapeštianskych uliciach napokon spôsobili radikálnu zmenu vo vnímaní autorky denníka. Ich brutálne činy jednoznačne odsúdila. Po prvý raz pocítila súcitu so židovskými obeťami. Ale ďalšie denníkové záznamy predsa len ukazujú, že táto vlna súcitu bola dočasná a jej predsudky voči židom sa nezmenili. Dospela k záveru, že oprávnené opatrenia s cieľom vytlačiť židov na okraj spoločnosti sa napokon ukázali ako zbytočné.

Balázs Czetz pracuje s verejnými záznamami, predovšetkým úmrtnými listami a pamäťami s cieľom zrekonštruovať lokálnu skúsenosť so sovietskou okupáciou v župe Fejér.¹⁷ Župa bola dejiskom nepretržitých vojenských operácií takmer štyri mesiace. Chaotická situácia umožnila väčšiu anonymitu páchatel'ov násilných skutkov. Morálne zábrany sa celkom rozplynuli, zbrane boli dostupné vo veľkom množstve, ľudský život stratil cenu atď. Bojujúce strany, Nemci aj Sovieti, masovo páchali voči civilistom násilie, či už išlo o krádeže, nútené práce, vraždy. Podľa autentických spomienok sovietski vojaci celkom bez zábran vstupovali do súkromných domov aj verejných budov a brali stadiaľ, čo sa im zachcelo. Zastavovali civilistov na ulici a oberali ich o cennosti, hodinky či peniaze a pod. Sovieti sa dopúšťali zločinov najmä individuálne alebo v malých skupinách. István Sántha uvádza, že podľa zvyklostí Červenej armády boli po víťaznej bitke povolené tri dni plienenia. Išlo najmä o užívanie alkoholu, znásilňovanie, ničenie a krádež cenných predmetov.¹⁸

Aj deportácia Maďarov do sovietskych táborov nútených prác zanechala v kolektívnej pamäti obyvateľstva bolestné stopy. Podľa výskumov Tamása Starka¹⁹ bolo do Sovietskeho zväzu v dvoch vlnách odvedených asi 600 tisíc osôb vrátane 200 tisíc civilistov. Spravidla dva-tri dni po okupácii Sovieti vo väčších obývaných zónach zhromaždili ľudí pod zámienkou upratovacích prác (tzv. malenkaja rabota – drobná práca). Po obliehaní Budapešti uvádza maršal Rodion Jakovlevič Malinovskij vo svojej správe 138 tisíc vojnových zajatcov – počet skutočných vojnových zajatcov (Nemcov aj Maďarov) bol pritom maximálne 40 tisíc. Druhá deportácia o jeden až dva mesiace neskôr už prebiehala oveľa systematickejšie. Sovietske jednotky mali predbežne transportovať kontingenty väzňov z presne určených oblastí. Cieľom bolo jednak zabezpečiť pracovnú silu pre ZSSR a jednak

17 CZETZ, Balázs. A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében a közigazgatási iratok tükrében, 1944 – 1947. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 69-96.

18 SÁNTHA, István. A front emlékezete. A Vörös hadsereg kötelékében tömegesen és fiatalokúakon elkövetett nemi erőszak kérdése a Dél-Vértesben (előtanulmány). In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 127-162.

19 STARK, Tamás. Ethnic Cleansing and/or Collective Punishment: Soviet Policy Toward the Prisoners of War and Civilian Internees in the Carpathian Basin, 1945 – 1955. In VÁRDY, S. Bela – TOOLEY, Hunt (ed.) *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. New York : East European Monographs, Columbia University Press, 2003. s. 488-502; STARK, Tamás. „...Akkor azt mondták kicsi robot”. *A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközp, 2017. Pozri aj: LENDVAI TIMÁR, Edit (ed.) *Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáborában, 1945 – 1954*. Érd : Magyar Földrajzi Múzeum, 2016.

kolektívne potrestať Maďarov. Maďarské poriadkové jednotky sa často podieľali na násilnom zaháňaní väzňov do zapečatených nákladných vagónov. Do jedného vagóna nahnali šesťdesiat osôb, z ktorých transport do cieľa neprežilo 10 až 20 %. Podľa maďarských zdrojov sa do Maďarska vrátilo okolo 330 až 380 tisíc väzňov, mnohí z nich ťažko chorí. O svojich traumatických skúsenostiach museli mlčať. Maďarské úrady viedli zoznamy civilistov aj vojnových väzňov a tento termín používala aj komunistická tlač. Po návrate dostali legitimáciu vojnového väzňa. Na starosti ich malo oddelenie „vojnových väzňov“ Ministerstva sociálnych vecí.

Andrea Petőová skúmala sexuálne násilie sovietskych vojakov v Budapešti a jeho dôsledky. Študovala dokumentáciu zdravotných stredísk pre pohlavné choroby a inšpekčnú medicínu a pracovala aj s výskumnými metódami orálnej histórie.²⁰ Vzhľadom na tabu spojené s týmto druhom zločinu existuje len málo pramenného materiálu. Odhady uvádzajú okolo 50 až 200 tisíc prípadov s veľmi ťažkými následkami. V zdravotných strediskách masovo stúpili požiadavky na interrupciu (podľa nemeckých zdrojov otehotnelo približne 20 percent znásilnených žien). Po prvýkrát sa dala za týchto okolností interrupcia v Budapešti podstúpiť bezplatne a radikálne to zmenilo kontrolu pôrodnosti. Národný výbor v Budapešti zrušil zákaz interrupcie 14. februára 1945. V dôsledku znásilnení sa šíрили aj mnohé pohlavné choroby. Podľa inšpekčných lekárskejších správ infekcie kvapavkou a syfilisom stúpili trojnásobne. Liečba týchto ochorení bola takisto dostupná zadarmo. Paralelne s normalizáciou situácie začala sexuálna výchova vo veľkom demystifikovať sexualitu. Psychologické traumy obetí sa však nikdy nepodarilo vyliečiť, pretože znásilnené ženy boli o svojej traume často nútené mlčať kvôli obavám zo straty povesti „slušnej ženy“. Veľmi často sa im vyčítalo, že sa lepšie neskryli. O znásilneniach sovietskymi vojakmi neexistujú žiadne súdne záznamy, keďže sovietska armáda nepatrila pod jurisdikciu okupovanej krajiny. V čase studenej vojny sa akékoľvek negatívne zmienky o Červenej armáde považovali za nevyhovujúce politické stanovisko.

Podobu perzekúcie nemeckého obyvateľstva v Maďarsku dobre ilustruje štúdia Györgya Rittera.²¹ Autor porovnáva písomné pamäti jednej nemeckej ženy z roku 1994 a rozhovor, ktorý sa s ňou uskutočnil o dvadsať rokov neskôr na tému jej zdrvujúcich skúseností v rokoch 1945 až 1950. Štúdia ukazuje, akým spôsobom represie proti Nemcom po skončení druhej svetovej vojny (internácie, nútené práce) podlomili jej morálku. Násiliu sa pokúšala vyhnúť hlbšou identifikáciou s majoritnou maďarskou spoločnosťou. Spájala ju s ňou rovnaká psychologická vzbura proti systému komunistického násillia a represívnej ideológie. Strach z komunistickej moci však pretrval.

20 PETŐ, Andrea. Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. In *Történelmi Szemle*, 1999, č. 1-2, s. 85-107. Pozri tiež PETŐ, Andrea. Memory and Narrative of Rape in Budapest and Vienna in 1945. In BESSEL, Richard – SCHUMANN, Dirk (ed.) *Life After Death. Approaches to a Cultural and Social History of Europe During the 1940s and 1950s*. Washington : Cambridge University Press, 2003, s. 129-148.

21 RITTER, György. Egy bakonyi német asszony emlékezete a „háború borzalmairól“. Memoár és oral history összehasonlítás. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 53-70.

Jednako sa však našlo niekoľko faktorov, ktoré dôsledky násilia zmierňovali. Obzvlášť postoj cirkví, ktorý podrobili analýze Lázár Vértesi²² a Gábor Bánkuti.²³ Obaja bádatelia skúmali *Historia Domus*. Je to základný zdroj lokálnej dokumentácie dôsledkov sovietskej okupácie (násilné činy a pod.), keďže verejná správa sa zrútila a významná časť miestnych činiteľov utiekla. Ale nižší klérus, ktorý podliehal nariadeniam hlavného prímasa a biskupa v Pécsi, ostal aj naďalej na svojom pôsobisku. Táto skutočnosť v radoch obyvateľstva výrazne nahromadila morálny kapitál. Podobne sa zachovala aj kalvínska cirkev. Obnovenie náboženských obradov, ako aj pravidelné zvonenie kostolných zvonov, znamenali po chaotickej vojenskej situácii pre ľudí kontinuitu s minulosťou a postupnú normalizáciu každodenného života. To napokon chceli dosiahnuť aj Sovieti. Vo všeobecnosti platilo, že sovietske jednotky blížiac sa k hraniciam dediny vítal vždy kňaz. Dôstojníci (minimálne niektorí) sa zväčša ubytovali v budove fary. Kňazi niekedy pôsobili ako sprostredkovatelia medzi okupantmi a obyvateľmi obce. Zaujímavé je pozorovanie, že v cirkevnom prostredí nespôsobila sovietska okupácia kolektívnu traumu, pretože vedenie katolíckej cirkvi klérus na príchod Červenej armády cieľavedome pripravovalo (až po mučenie).

Aké individuálne a skupinové stratégie boli naplánované v záujme prežitia a obnovenia každodenného života v odpovedi na nové výzvy, ktoré vyplynuli z drastických udalostí rokov 1944 – 1945? Uvedme si niekoľko príkladov.

Zsombor Bódy vo svojom texte analyzuje autobiografiu istého 92-ročného muža (vznikla v roku 2006), ktorý pracoval ako robotník, neskôr ako technik a napokon ako úradník v technickej správe.²⁴ Autor autobiografie pracoval v automobilovej továrni v Budapešti. Počas vojny a po nej bol oddaným členom Sociáldemokratickej strany (Szociáldemokrata Párt). Dokument veľmi jasne ilustruje, ako rok 1944 a obsadenie Budapešti zabránili „normálnemu“ fungovaniu spoločnosti. Jednotlivci náhle stratili všetky obvyklé životné podmienky. Rodina alebo spoločenstvo viac nedokázali riadiť dodržiavanie bežných životných noriem. Týmto by sa vari dalo vysvetliť rozpútanie násilia a celková strata morálnych zábran, ktoré viedli napríklad ku krízam manželstva a k vzostupu partnerskej nevery. Neexistencia verejných zdrojov obživy radikálne zmenila spôsoby potravinového zásobovania a výživy. Podľa autora autobiografie mu nevyhnutnú obživu poskytoval práve automobilový závod, v dôsledku čoho sa jeho väzba na zamestnávateľa významne posilnila. Zároveň pozorujeme, že sa ešte väčšmi zintenzívnili väzby jednotlivcov na politické strany. Pri riešení prekážok každodenného života (napr. ako nájsť zamestnanie, ubytovanie, zohnať kurivo) už bežné spôsoby nepostačovali. V stave ustavičnej spoločenskej pohotovosti sa ako jediné stabilné inštitúcie, ktoré jednotlivcom poskytovali podporu, ukazovali politické strany. V roku 1945 existovalo viacero významných politických

22 VÉRTESI, Lázár. Frontátvonulás a Pécsi Egyházmegyében a Historia Domusok tükrében. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 379-409.

23 BÁNKUTI, Gábor. A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 412-424.

24 BÓDY, Zsombor. A második világháború magyar társadalma egy önéletrajz tapasztalati horizontján. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 15-33.

strán: Nezávislá maloroľnícka strana, Sociálnodemokratická strana, Komunistická strana atď. Je známe, že komunistické sily neskôr iné strany vytlačili, ale význam politickej strany ako organizačnej štruktúry pretrval.

Netta Nagyová skúmala pramene k lokálnym dejinám a spomienky obyvateľov vo vidieckom prostredí.²⁵ V dôsledku zrušenia sa systému výživy verejnosti nastal obrovský nedostatok základných potravín (ktoré sa na lokálnej úrovni neprodukovali) a potrieb dennej spotreby (soľ, cukor, zápalky, petrolej, ošatenie). Od decembra 1944 sa zároveň zásadne znížili zásoby potravín v mestách. Na vidieku peniaze v tomto období nemali žiadnu hodnotu a prestali fungovať ako platobný prostriedok. Celoštátny prídellový systém v roku 1945 ešte neexistoval. Jediným provizórnym riešením sa stal výmenný obchod (napr. vykrmená hus za zimný kabát), čierny obchod a tajné ukrývanie potravín. Tieto fenomény miestne vedenie do istej miery tolerovalo ako spôsob potravinového zásobovania obyvateľstva. Transakcie uskutočňovali predovšetkým „zmenári“ pochádzajúci z miest. Na takúto situáciu najviac doplácali mestskí obyvatelia v hmotnej núdzi.

Napokon sa sústreďme na skupinovú stratégiu správcov domov. Máté Rigó skúmal postavenie a situáciu domových správcov v siedmom budapeštianskom obvode v rokoch 1930 – 1940.²⁶ Išlo o obvod s najpočetnejším židovským obyvateľstvom. Pracoval predovšetkým s výpoveďami z roku 1945, ktoré vznikli počas vypočúvaní domovníkov spomínaného mestského obvodu. Veľmi často práve oni zohrávali rozhodujúcu úlohu v praktickom vykonávaní protižidovských rasových zákonov a mnohí z nich podľahli korupcii. Po vojne začal odborový zväz domovníkov a jeho noviny *Házfelügyelő* (Domovník) podporovať komunistickú stranu. Dá sa to pripísať skutočnosti, že správcovia domov, ktorí v období holokaustu spolupracovali s režimom, dostali len malé tresty a zo situácie vyviazli bez ujmy. Neskôr sa téma aktívnej účasti domových správcov na prenasledovaní židov systematicky tabuizovala. Komunistická strana Maďarska uvádzala, že povolanie domovníka sa považovalo za dôverné postavenie, a preto sa od jeho vykonávateľov očakávala absolútna oddanosť.

Na záver môžeme konštatovať, že historické výskumy prechodného obdobia rokov 1944 a 1945 sa museli vyrovnávať so závažnými komplikáciami. Historici boli nútení čeliť traumatickým skúsenostiam z obdobia sovietskej okupácie, ktorá trvala viac ako 45 rokov. Bolo nevyhnutné prekonávať skreslenia historickej pamäti jednotlivými režimami a korigovať medzinárodné historiografické nepresnosti týkajúce sa začiatku a príčin studenej vojny. Tu uvedené výskumy, ktoré vychádzali z prístupu „zdola“, môžu hlbkovejšie a realistickejšie predstaviť ťažké obdobie, v ktorom boli jednotlivci nútení reagovať na mnohé ťažké

25 NAGY, Netta. „Sérthetetlen volt a mezsgye, szent volt a föld?“. *Gazdák és újbirtokosok a Homokhátságban a szovjet megszállás idején*. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 577-615. Pozri NAGY, Netta. *Peasant behaviour forms and survival techniques in villages of the Homokhátság region in the years of compulsory produce delivery, 1945 – 1956*. In *Acta Ethnographica Hungarica*, 2013, 58 (1), s. 37-56.

26 RIGÓ, Máté. „Hétköznapi emberek“ és a holokauszt. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 93-118; RIGÓ, Máté. *Ordinary women and men: superintendents and Jews in the Budapest yellow-star houses in 1944 – 1945*. In *Urban History*, 2013, 40, č. 1, s. 71-91.

situácie vlastnými silami. Ukazuje sa, že na priemerného človeka nevplývali len dejinné zmeny, ale že pôsobenie individuálneho aktéra a spoločnosti bolo vzájomne podmienené. Jednotlivci, akokoľvek podriadení a zraniteľní, mali istý priestor svojprávneho konania. „Obyčajní ľudia“ a ich zoskupenia, ich očakávania, strachy a stratégie prežitia takisto vplývali na sociálny a politický proces formovania komunistickej diktatúry v Maďarsku v druhej polovici 40. rokov 20. storočia.

Z francúzštiny preložila Silvia Ruppeltdová

Cituj:

KECSKÉS D., Gusztáv. Medzi mierom a vojnou: Maďarsko v rokoch 1944 až 1945 z pohľadu bežných ľudí. Historiografický prehľad. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 97-105. ISSN 1337-6861.

...

Kecskés D. Gusztáv
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
1453 Budapest, p.o.b. 33.
kecskes.gusztav@btk.mta.hu